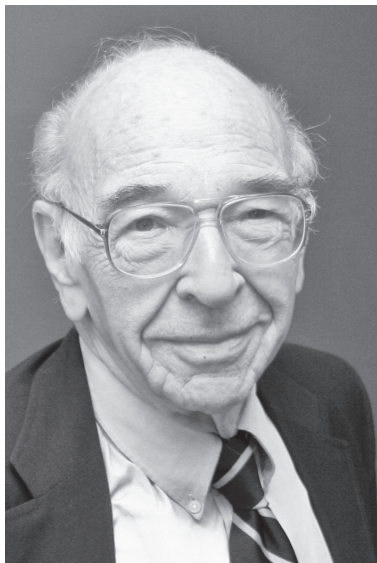

“יש כל כך הרבה סבל אנושי בעולם. עורכי-דין בעולם כולו חייבים לקחת חלק בניסיון להתמודד עם הבעיות הללו”

ריאיון של ד"ר נטע זיו עם פרופ' הרמן שוורץ,

מייסד התכנית להכשרת מנהיגות משפטית בתחום זכויות האדם
והאזרח של הקרן החדשה לישראל*

תרגום: זהר כוכבי

את הרמן שוורץ פגשתי לראשונה בשנת 1985, כשהגעתי לארצות-הברית כמלגאית השנייה של "תכנית המשפטנים" של הקרן החדשה לישראל. עבדתי עד אז כעורכת-דין, צעירה ומתחילה, באגודה לזכויות האזרח. בארץ לא היו אז כמעט עורכי-דין "כאלו", שעבדו במשרה מלאה עבור ארגונים. הרגשתי די בודדה. הייתי צריכה להסביר לסובבים אותי איזו קריירה בחרתי לעצמי, להצטדק ולענות על שאלות כמו "למה בחרת עבודה כל כך לא יוקרתית, הרי סיימת בהצטיינות את לימודי המשפטים" ודומותיה. לא היה לי עם מי להתייעץ או את מי לשתף, והייתי צריכה להסביר לעצמי ולעולם מה זה "public interest lawyer". למען האמת, בעצמי לא ממש הבנתי את הבחירה שעשיתי. הרמן, והתכנית, פתחו בפניי עולם חדש. השנה שהעברתי בושינגטון – הלימודים, ובמיוחד ההתמחות בארגוני זכויות – שינו את חיי. הרגשתי שאני חלק מקהילה מקצועית-משפטית

חזקה, גאה ובעלת מחויבות ברורה. נשכיתי. לא היה לי ספק שמצאתי את מקומי, ובאמת אני שם עד היום. עם הרבה יותר ניסיון, ועם 25 שנים נוספות בגיל, אבל עדיין שבויה: מתרגשת, מתרגזת, מלמדת, מתדיינת, כותבת; גאה להיות חלק מהקבוצה המקצועית שהחלה להירקם בישראל לפני 25 שנה וממשיכה עד היום לשנות את פני החברה. תודתי להרמן שוורץ, לקרן החדשה לישראל ול-American University שנתנו לי ולרבים אחרים את ההזדמנות הנפלאה להשתתף ב"תכנית המשפטנים".

נטע זיו

הרמן שוורץ (Schwartz) הוא פרופסור למשפטים ב-American University בווישינגטון. הוא בוגר הפקולטה למשפטים באוניברסיטת הרוורד, בה גם הגיש בשנת 1956 את עבודת הדוקטור שלו. פרסם מאמרים וספרים רבים; האחרון שבהם – *RIGHT-WING JUSTICE: THE CONSERVATIVE CAMPAIGN TO TAKE OVER THE COURTS* – יצא לאור בשנת 2004. במקביל לעבודתו האקדמית הוא פעיל שנים רבות גם במאבקים לקידום זכויות האדם והאזרח בארצות-הברית וברחבי העולם, ובראשם המאבק להגנה על זכויות אסירים. בין השאר ייסד שוורץ את פרויקט האסירים של האגודה האמריקנית לחירויות האזרח (ACLU Prison Project). הוא עסק רבות גם בפעולה למען אנשים החיים בעוני ובהגנת הפרטיות. בשנות ה-60 וה-70 היה מעורב במאבקי הליטיגציה כנגד ההפרדה הגזעית בבתי הספר האמריקניים. לאחר נפילת הקומוניזם שימש שוורץ כיועץ לרפורמות חוקתיות ודמוקרטיות במדינות רבות במזרח אירופה, ובשנים האחרונות סייע גם לקידום רפורמות חוקתיות בעיראק ובאפגניסטאן.

התכנית להכשרת מנהיגות משפטית בתחום זכויות האדם והאזרח הרמן, האם תוכל לסקור את ההיסטוריה של "התכנית להכשרת מנהיגות משפטית בתחום זכויות האדם", ובמיוחד כיצד נולד הרעיון? האם כבר היו בנמצא מודלים דומים לתכנית מסוג זה?

הרעיון לייסד את התכנית עלה בדעתי כשביקרתי בישראל לראשונה ב-1983, בסיוור לימודי של "בני ברית". רציתי להחליף דעות עם אנשים שעשו עבודה דומה לזו שעשיתי בארצות-הברית, אנשים הלוקחים חלק בהגנה על זכויות האזרח וחירויותיו. לתדהמתי גיליתי שרק אחדים עסקו בכך: רות גביזון וקנת מן, וגם האגודה לזכויות האזרח שעורך-הדין שלה עבד במשרה חלקית בלבד – וזה הכול, פחות או יותר.

כך עלה בדעתי ליזום פרויקט שייצור תשתית לעריכת-דין לקידום מטרות ציבוריות בנושא חירויות האזרח בישראל. חשבתי שהדרך הטובה ביותר לעשות זאת תהיה להביא לארצות-הברית מדי שנה שניים או שלושה עורכי-דין כדי שילמדו את היסודות של עריכת-דין למטרה ציבורית, ולאחר מכן יחזרו לישראל לשנה נוספת שבה יעבדו בארגון זכויות אדם ישראלי ויישמו את הידע שרכשו בארצות-הברית. המחשבה הייתה לכלול בתכנית גם לימודים אקדמיים, אבל בעיקר שהתכנית תתמקד בפרקטיקה של עריכת-דין באמצעות התמחות בכמה מהארגונים הציבוריים באזור ווישינגטון הבירה.

מה היו הצעדים הראשונים בהקמת התכנית? האם היה קל לשכנע את השותפים הנוספים – הקרן החדשה לישראל ובית הספר למשפטים באוניברסיטה האמריקנית בווישינגטון הבירה? מה הייתה תגובתם הראשונה לרעיון?

אחרי הביקור בישראל חזרתי לארצות-הברית ושוחחתי על הרעיון עם הדיקן של בית הספר למשפטים דאז, תומאס בורגנטל (כיום חבר בבית הדין הבינלאומי לצדק בהאג). תומאס קידם את הרעיון בכרחה והסכים להעניק בכל שנה מלגת לימודים אחת בגובה שכר הלימוד. גם כמה שופטים ועורכי-דין ישראלים שעמם שוחחתי על הרעיון – כמו חיים כהן, יצחק זמיר וגרעון האוזנר – הביעו את תמיכתם.

מאיפה הגיע המימון? איך נוצרה ההתקשרות עם הקרן החדשה לישראל?

גיוס הכספים עבור התכנית היה משימה קשה. הקשר עם הקרן החדשה לישראל החל כשנפגשתי עם מנכ"ל הקרן דאז, ג'ונתן ג'קובי, והוא קישר אותי עם פיליפ וורבורג, אז סטודנט בהרוורד. וורבורג הסכים לתרום לתכנית עשרים אלף דולר. המימון הראשוני הזה, עם הפטור משכר לימוד לאחד העמיתים, העלה אותנו על דרך המלך, וכך יכולנו לשלוח לווינגטון את העמית הראשון, יהושע שופמן, המכהן כיום כמשנה ליועץ המשפטי לממשלה. באותה תקופה שימש יהושע כיועץ המשפטי של האגודה לזכויות האזרח.

למעשה שיתוף הפעולה בין הקרן החדשה לישראל לבין בית הספר למשפטים באוניברסיטה האמריקנית בווינגטון החל כבר בראשית הדרך. הסכמנו על כך שהישראלים יהיו אחראים לבחירת העמיתים ולניהול החלק הישראלי של התכנית, ושהשנה בווינגטון תהיה תחת אחריותם של השותפים האמריקנים. עם זאת, היה תנאי אחד שהצבתי מראש: שבכל שנה תהיה בתכנית לפחות עמיתה אחת. תנאי זה בוטל לפני שנים אחדות כשהיה ברור שאין מחסור בעורכות-דין.

כן, אני יודעת. אני הייתי האשה הראשונה שזכתה ליהנות מהתנאי הנפלא הזה. למען האמת, חשבתי שהתכנית לא תחזיק מעמד יותר מחמש שנים, עשר שנים לכל היותר.

מהם, לדעתך, הישגיה העיקריים של התכנית?

באופן כללי התכנית יצרה קבוצה גדולה של עורכי-דין מקצועיים המתמחים בעריכת-דין לשינוי חברתי בישראל, דבר שלא היה קודם לכן, וגם הניחה תשתית לפרקטיקה חדשה במקצוע ולהזדמנויות עבודה חדשות. עריכת-הדין למטרה ציבורית שינתה את השיח המקצועי בישראל על ידי כך שהפיחה בו מחויבות אידאולוגית. כמו כן הוקמו בישראל ארגונים חדשים לקידום מטרות ציבוריות – רבים מהם על ידי בוגרי התכנית.

יש כמה ארגונים שאני גאה בהם במיוחד. בראש ובראשונה – "עדאלה", הארגון המשפטי הראשון בישראל לזכויות המיעוט הערבי. רבים מהבוגרים הערביים שלנו עשו את שנתם השנייה ב"עדאלה", ולא מעט מהם נשאו בארגון במשך שנים אחדות ואף יותר. בין אלה ניתן למנות לא רק את חסן ג'בארין, מייסד הארגון, אלא גם את יוסף ג'בארין, מוראד אל-סאנע, סאוסן זהר, ג'מיל דקואר, גדיר ניקולא ואחרים. השופט העליון אהרן ברק אמר לי בזמנו כי לדעתו "עדאלה" שיפר באופן משמעותי את איכות הייצוג המשפטי של המיעוט הערבי בישראל. אני חושב שזה לא יהיה מוגזם לומר שהתכנית יצרה קבוצה משמעותית ומיומנת של עורכי-דין ישראלים-פלסטינים לזכויות אדם. עורכי-הדין של "עדאלה" עושים עבודה יוצאת-דופן באיכותה, ולדעתי ארגון זה מהווה את אחד מהישגיה הבולטים ביותר של התכנית.

אני גם שמח מאוד על כך שהתכנית נתנה דחיפה לייסודן של רשתות נשים לקידום מטרות ציבוריות ולעריכת-דין בעלת סדר יום פמיניסטי. כפי שצינתי, התנינו את התכנית בכך שבכל שנה תהיה לפחות אשה אחת בקרב העמיתים, והתוצאות לפנינו. את, נטע, מובילה את עריכת-הדין הפמיניסטית בישראל; תמר מורג היא כיום מעורכות-הדין המובילות בישראל לזכויות ילדים, וכך גם טלי גל; סוהאד חמוד מובילה במאבק לזכויות האשה הערבית, וכך גם סאוסן זהר; דנה מירטנבאום, מומחית בסחר עולמי בבני אדם ובמיוחד בסחר בנשים, יצרה תכנית הכשרה חדשנית למנהיגות לנשים ערביות ויהודיות; קארין אלהרר היא אחת ממובילות המאבקים של התנועה למען זכויות של אנשים עם מוגבלויות, ומנהלת קליניקה משפטית באוניברסיטת בר-אילן התומכת בנשים בעלות מוגבלויות נפשיות. הרשימה עוד ארוכה.

תוצאה חשובה נוספת של התכנית היא ייסודה של הסנגוריה הציבורית בישראל. אחד מבוגריה הראשונים של התכנית, משה הכהן – כיום הסנגור הציבורי המחוזי בירושלים – היה כוח מניע בהקמתו של גוף זה בישראל, יחד עם פרופ' קנת מן ושופטת השלום דנה מרשק-מרום, שגם היא בוגרת התכנית. פעילויות אחרות הראויות לציון הן הפעילות המשפטית בנושא של הומואים ולסביות, שחוד החנית שלה הוא דן יקיר, היועץ המשפטי של האגודה לזכויות האזרח; ההגנה על זכויות הקשישים שמוביל ישראל דורון, וכמובן המחלקה המשפטית של האגודה לזכויות האזרח, שהתרחבותה נשענת במידה רבה על עמיתים החוזרים מווינינגטון כדי לעבוד בה, לרבות אדם פיש, גילה שטופלר, אילן סבן, מוחמד דחלה ורבים אחרים.

האם היה פרק זמן קשה במיוחד בתכנית?

לא ממש. עד כמה שהדבר נוגע לי, כלל לא היו זמנים קשים בתכנית. כמובן, הקרן החדשה לישראל הייתה צריכה לגייס את הכסף לתכנית, ולעתים זה לא היה פשוט, אך ברבות השנים החלו לתמוך בתכנית קרנות נוספות. מאמצע שנות השמונים, בית הספר למשפטים החל לממן שכר לימוד גם לעמית שני, כך שהשתתפותו של בית הספר מוערכת כיום בכמעט חמישים אלף דולר לשנה. מלבד זאת, לפני שנים אחדות הסכים המכון לחברה פתוחה (Open Society Institute) לממן עמית ישראלי-פלסטינאי.

איך אתה רואה את עתידה של התכנית, בהינתן הצלחותיה המרשימות ביצירת התחום של עריכת-דין ציבורית-חברתית כפרקטיקה מובילה ובת-קיימא בישראל של היום?

זה נכון שבימינו הפרקטיקה של קידום מטרות ציבוריות בישראל היא מבוססת למדי, ושהערך המוסף של בוגרי התכנית כבר אינו גדול כפי שהיה בשנותיה הראשונות. עם זאת, הקרן החדשה לישראל ובית הספר למשפטים באוניברסיטה האמריקנית אינם מעוניינים לבטל את התכנית מאחר שהיא עדיין טומנת בחובה את פוטנציאל התרומה לפרקטיקה המשפטית למען מטרות ציבוריות בישראל. ייתכן שעלינו לנווט את התכנית לאופקים חדשים. עד כה, למשל, זכויות כלכליות-חברתיות ועיסוק משפטי בעוני לא היו בעדיפות גבוהה ברשימת תחומי העניין של העמיתים, ואני מקווה שהמצב הזה ישתנה משום שיש בכך צורך. בשנה האחרונה היה איציק דסה, שייסד את ארגון "טבקה", עורך-הדין האתיופי הראשון שהצטרף לתכנית. עם זאת, עדיין אין לנו ייצוג משביע רצון של קהילות מהגרים אחרות.

האם, להשקפתך, היו לתכנית תוצאות שלא צפיתם מראש?

בהחלט. לא דמיינתי שבוגרים רבים כל כך יפנו להרחבת תחום הפעילות המשפטית לקידום מטרות ציבוריות ושינוי חברתי, פעילות שבחלקה התבצעה באמצעות הקמת ארגונים חדשים על ידי הבוגרים. חשבתי שהמרב שניתן לצפות לו הוא שהם ימשיכו לעסוק במקצועם לצד פעילויות פרו-בוננו שיעניקו במסגרת הפרקטיקה הפרטית. זה אכן קרה במידת מה, אך רבים ייסדו ארגונים ופרויקטים חדשים וחדשניים. מספר לא קטן מקרב בוגרי התכנית נהפכו למרצים, וכמו במקרה שלך הם מלמדים וממשיכים בעבודתם בנושאים הנוגעים לקידום מטרות ציבוריות. המסקנה שלי ברורה: אם מספקים לאנשים מבריקים ואנרגטיים את ההזדמנות הנכונה לפרוש את כנפיהם, הם יעשו זאת. והם אכן עשו זאת – זה קרה.

האם אתה חש אכזבות כלשהן?

ובכן, קיוויתי שעורכי-דין ערבים ויהודים יקימו בבוא הזמן ארגון משותף לזכויות אדם, שיקרב בין שתי הקהילות המשפטיות. זה עוד לא קרה ואני עדיין מקווה. קיוויתי גם שבוגרי התכנית יכוננו רשת מקצועית חזקה, מעין ארגון של בוגרי התכנית. גם זה עדיין לא קרה. יתכן שבשלב הנוכחי עמיתי התכנית הם רק חלק מהיריעה של הפרקטיקה המשפטית לקידום מטרות ציבוריות בישראל, ושהם מזהים את עצמם כחלק מקהילה מקצועית רחבה יותר ולא דווקא כקבוצת בוגרי התכנית.

משפט ושינוי חברתי

הכרך הזה של "מעשי משפט" כולל סקירה ביקורתית של רות גביון על המהדורה החדשה של *התקווה החלולה* (The Hollow Hope), ספרו החשוב של ג'רלד רוזנברג, שבו הוא מעלה ספקות לגבי מידת השפעתם של בתי המשפט ככלי מרכזי להשגת שינוי חברתי. היכן היית ממקם את עצמך בדיון הזה, ומהי הרגשתך לגבי שיח "ביקורת הזכויות" באופן כללי?

אלה הם נושאים מורכבים מכדי שאוכל לספק להם תשובה הולמת במסגרת שיחה זו, אבל אעיר כמה הערות בנדרון. דומני שרוזנברג מפרש את תפקידו של בית המשפט שלא כהלכה. איש מעולם לא חשב שבתי משפט והתדיינות משפטית הם הדרכים היחידות – ואפילו לא העיקריות – להשגת שינוי חברתי משמעותי. ניתן להשתמש בהתדיינות כדי להסיר מכשולים מסוימים, לכפות אי-אלו שינויים, להעלות נושאים לדיון ציבורי, להשיג חשיפה ולגרום לאנשים להתגייס למען מטרה. כל מי שעסק בליטיגציה למען שינוי חברתי – ואני עצמי עסקתי במשך שנים רבות בליטיגציה בנושאים של רפורמה בבתי הסוהר וביטול הפרדה הבין-גזעית בבתי ספר – יודע עד כמה קשה לפלס אפילו התקדמות קטנה שבקטנות. אתה עשוי להשיג ניצחון משפטי נקודתי אבל העניין העיקרי הוא הסעד, וזה נתקל לעתים קרובות בהפרעה שיטתית ועיקשת ובעיכובים. מלבד זאת, רוב השופטים לא אוהבים את התיקים הללו. הם לא מעוניינים לנהל בתי ספר ובתי סוהר, הם לא רוצים שהפקיד שמינה בית המשפט יחזור אליהם וידווח שההחלטה שהם פסקו אינה מיושמת, והם לא מעוניינים להסתכן בהתקפה מצד חברי קהילתם. כאשר זכינו בתיקים כאלה, לעתים קרובות זה קרה באמצעות גישות עקיפות כמו מידע שמצאנו באמצעות בקשות לגילוי מסמכים, ואז השתמשנו בעיתונות כדי להפיץ את הסיפור שלא סופר. זוהי דרך אחת שבה פועלת הליטיגציה. רבים מניצחונותינו כן יצרו שינויים גדולים, כגון בתחומים של זכות ההצבעה, זכויות האסירים ואפליה בתעסוקה, אף על פי שחלק מהניצחונות נמוגו מאז כתוצאה מהמגמה השמרנית שפשטה בבתי המשפט בארצות-הברית בשנים האחרונות. זה עשוי להשתנות בתקופתו של ברק אובמה.

אי-אפשר אפוא למדוד את ערכה של הליטיגציה רק ביחס להצלחה המיידית והישירה, משום שאחרי ההחלטה של בית המשפט תמיד מופיעה התנגדות. אנחנו לא באמת מאמינים שביכולתנו לשנות את החברה רק באמצעות בתי המשפט, אבל אפשר לבצע שינויים משמעותיים באמצעות ליטיגציה. ההחלטה ההיסטורית בפרשת בראון (Brown) מ-1954, למשל, לגבי ביטול הפרדה הבין-גזעית בבתי הספר, יצרה תהודה הרבה מעבר לנושא הפרדה הבין-גזעית בבתי הספר, למרות שבפועל – בשל גורמים משפטיים, כלכליים, חברתיים ואחרים – היא לא נחלה הצלחה גדולה. אף על פי כן, תוך כמה שנים מיום קבלת ההחלטה בוטלה הפרדה הבין-גזעית בפארקים ובבריכות השחייה הציבוריות, ואנשים כבר לא היו צריכים לשבת במושב האחורי של האוטובוס.

כמילים אחרות, פרשת בראון – בדיוק כמו ליטיגציות אחרות מסוג זה – אפשרה את השינויים הללו. זה סיפק לאנשים אמונה, מרץ ואומץ להמשיך במאבקיהם. זה יצר גם כמה

שינויים קונקרטיים והעניק את התנופה הדרושה לחקיקה שיוצרת מפנה. זו הסיבה שתפקידה של הליטיגציה נותר חיוני אף על פי שלא תמיד ניתן לראות את השפעתה בפועל.

עריכת-דין ציבורית-חברתית היום

כיצד אתה מעריך את מצבה של עריכת-הדין לקידום מטרה ציבורית בארצות-הברית כיום, עם סיום כהונתו של ממשל בוש? מהם הקשיים והדילמות העיקריים שעמם נדרשים להתמודד עורכי-הדין העוסקים בשינוי חברתי בארצות-הברית בימים אלה?

המצב מורכב למדי. מצד אחד יש מספר עצום של עורכי-דין המחויבים לזכויות אדם, הפועלים כנגד התקנות הנוקשות שהטיל הממשל אחרי ה-11 בספטמבר. ראינו עורכי-דין מגיעים לגואנטנמו, לעתים תכופות על חשבונם הם, כדי לייצג לקוחות. הם עושים זאת חרף קשיים רבים: הם צריכים לשלם כדי להגיע לשם, עליהם לקבל סיווג ביטחוני, פעמים רבות הם מעוכבים על ידי הממשל שמנסה להכשילם, רבים מהם נתקלו בחוסר-אמון מצד לקוחותיהם המוסלמים וחלקם אפילו פוטרו על ידי לקוחותיהם. נראה שיש מודעות בקרב עורכי-הדין האמריקנים כיום, שיש להם מחויבות להילחם למען המטרה – לממשל האמריקני אסור להתייחס לאנשים בצורה מזעזעת.

מצד שני, עורכי-דין עדיין מתמודדים עם קשיים רבים בפרקטיקה המשפטית המנסה לקדם מטרות ציבוריות. לדוגמה, ישנן מגבלות מחמירות על עורכי-דין הפועלים עבור תאגיד הסיוע המשפטי (Legal Services Corporation) – המקבילה של הסיוע המשפטי המדינתי – (המערכת), אפילו אם הם אינם עושים שימוש בכספיו לפעילויות המוגבלות. מלבד זאת, סטודנטים רבים אינם יכולים להרשות לעצמם לעבוד כעורכי-דין למען מטרות ציבוריות משום שהם מסיימים את לימודיהם עם חובות עצומים. אני מקווה שחלק מהמגבלות הללו ישתנה עם חילופי הממשל. על כל פנים, בארצות רבות מחוץ לארצות-הברית המצב ממשיך להיות קשה מאוד. יש כל כך הרבה סבל אנושי בעולם – רצח עם, רעב ואדישות לסבלם של אנשים. עורכי-דין בעולם כולו חייבים לקחת חלק בניסיון להתמודד עם הבעיות הללו.

מהי עמדתך לגבי עורכי-דין העוסקים בשינוי חברתי ובקידום מטרות ציבוריות הפונים לבתי דין בינלאומיים לזכויות אדם כזירות להגנה משפטית? מהם האתגרים הכרוכים בגלובליזציה וב"ייצוא" אסטרטגיות של עורכי-דין לקידום מטרות ציבוריות אל מחוץ לארצות-הברית? ראינו ניסיונות להחדיר שימוש באסטרטגיות אמריקניות ובידע מקצועי בתחום זה לארצות אחרות. עורכי-דין אמריקנים מנסים לייצר תהליך הפוך, אך עד כה ללא הצלחה רבה. השימוש בבתי דין בינלאומיים הוא דוגמה טובה. הגיעה השעה להכניס למשפט האמריקני את אמות-המידה הבינלאומיות של זכויות אדם, כמו גם שימוש בטריונלים ובבתי משפט בינלאומיים לזכויות אדם. למרבה הצער, ארצות-הברית מאמינה שהיא אמת-המידה הפרדיגמטית בשמירה על זכויות אדם, ומפגינה יחס מסויג ועיון כלפי רעיון אימוצן של אסטרטגיות שבהן משתמשים בארצות אחרות. אחדים אפילו ניסו לאסור על שופטים לבחון מה נעשה במדינות אחרות, אף על פי שבנושאים מסוימים חלק מזכויות האדם נהנות מהגנה רבה יותר מחוץ לארצות-הברית. כמו בהקשרים אחרים, יותר קל לנו יותר לייצא את ערכינו מאשר לייבא לתוכנו ערכים של אחרים. אני מקווה שזה ישתנה אבל אני לא מאוד אופטימי.